

*Hiánypótló történeti vizsgálatok Magyarország felsőoktatásának átalakulásához
1918–1920-ban*

*Ujváry Gábor (szerk.): Trianon és a magyar felsőoktatás II. kötet.
Veritas Történetkutató Intézet – Magyar Napló, Budapest, 2019.*

Trianon 100. évfordulója kapcsán számos új elemzési szempont, kérdés került előtérbe a történeti Magyarország felbomlásához, felosztásához vezető 1918–1920. évi drámai kül- és belpolitikai jelenségek, folyamatok vizsgálatában. Ez egyáltalán nem meglepő annak tükrében, hogy a trianoni békeszerződés, annak előzményei, körülményei és következményei a 20. századi magyar történelemnek máig traumatikus hatású eseménysortát jelentik. S itt nemcsak a dualizmuskori ország területének és népességének idegen államok fennhatósága alá kerülésére gondolunk,¹ hanem arra a tényre, hogy a magyar nemzet kollektív emlékezetében máig központi és megosztó szerepet játszik, ami a kérdés magyar történetírásában is folyamatosan új törésvonalak kialakulásához vezet. Mindez magától értetődően a trianoni kérdéskör történelempolitikai újraértelmezésével is együtt jár.

A trianoni évfordulóhoz kapcsolódó megemlékezések ugyanakkor világosan rámutattak, hogy az eseménysornak jelentős szerep jut a nemzeti öntudat formálásában: a public history mellett a szaktörténeti interpretációkban is különleges jelentősége van a nemzeti narratívának. Véleményünk szerint a tudomány felelőssége ugyanakkor elsősorban abban áll, hogy ezt a soktényezős és komplex történeti eseménysortát a több szempontúság kritériumai alapján vizsgálja meg. Trianon új forrásokat felhasználó, a kizárólag politikátörténeti elemzéseket összehasonlító, mikro- és eszmetörténeti megközelítésekkel gazdagító vizsgálata, az érzelmekre alapozott legendák, mítoszok, bal- és jobboldali elfogultságok dekonstrukciója kétségkívül közelebb vihet bennünket a 100 éve történt események jobb megértéséhez.

A centenáriumi magyar historiográfiájában számos alapvető fontosságú munka látott napvilágot, ugyanakkor továbbra is sok tennivaló akad főként a módszertani megújulás terén. Mindenesetre jelezni kell, hogy a közelmúltban számos magyarországi és határon túli magyar kutatóintézet foglalkozott Trianon témájával újsze-

1 A kulturális trauma fogalmáról bővebben lásd *Jeffrey C. Alexander – Ron Eyerman – Bernard Giesen – Neil J. Smelser – Piotr Sztompka: Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley, University of California Press, 2004. 2–3. A trianoni béke alapján Magyarország területe 325 ezer — Horvátországot nem számítva 282 ezer — négyzetkilométerről, 93 ezer négyzetkilométerre csökkent. A lakosság száma pedig 20,8 — illetve 18,2 — millióról 7,9 millióra fogyott. Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Osiris, 2005. 201.

rű – regionális, mikrotörténeti, kulturális és társadalmi — szempontok alapján.² Ide tartozott a Veritas Történetkutató Intézet 2017-ben elindított tudományos projektje is, amelynek fő apropóját a magyar felsőoktatásban bekövetkezett korabeli változások jelentették, nem függetlenül az 1920. évi XXV. törvénycikk, vagyis a magyar numerus clausus törvénybe iktatásának 100. évfordulójától.³

Ez utóbbi téma nemcsak a korabeli magyar közbeszédet, de napjaink történetírását is megosztja, és a Horthy-korszak antiszemitizmusának, illetve zsidókérdést érintő politikájának megítélésében szintén fontos szerepet tölt be. A numerus clausus tárgyalásával számos történész — köztük Kerepeszki Róbert, Romsics Ignác, Varannai Zoltán, Zeidler Miklós — foglalkozott a rendszerváltást követően. A kérdésben elfoglalt ellenétes szakmai nézőpontokat jól mutatják a törvény kiváló szakértőjének, a nemrégiben elhunyt Kovács M. Máriának, valamint Karsai Lászlónak a Veritas Intézet főigazgatójával, Szakály Sándorral az elmúlt években lezajlott vitái.⁴ Ezek egyik kiindulópontját jelentette Szakálynak azon kijelentése, miszerint a numerus clausus nem tekinthető zsidótörvénynek, hiszen abban a „zsidó” szó sem szerepel. Kovács M. Mária ugyanakkor a végrehajtási utasítás-

-
- 2 Ezt igazolja például a budapesti Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetén belül működő, Ablonczy Balázs vezette Trianon 100 MTA Lendület Kutatócsoport (<https://trianon100.hu/>), tevékenysége. A nagyszabású, komplex programot nemzetközi kutatások, új témák, új módszerek jellemzik. Történészeken kívül szociológusokat, művészeket és egyéb szakembereket is bevontak. A kutatócsoport kiemelt célja Trianon társadalmi, gazdasági és regionális vonatkozásainak a feltárása, a magyarországi és a kisebbségi magyar közösségekben egyaránt.
 - 3 A Horthy-korszak korai időszakában beiktatott 1920. évi XXV. törvénycikk, vagyis a magyar numerus clausus-törvény a komoly presztízsű — orvosi, jogi, műegyetemi, közgazdasági, tudományegyetemi — egyetemi karokon a magas izraelita hallgatói arányokat az országon belül számarányuknak megfelelően kívánta korlátozni. Ehhez ld. például *Kovács M. Mária: Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2012.
 - 4 Ehhez ld. *Szegő Péter: „A numerus clausust nem tartom jogfosztó törvénynek” — interjú Szakály Sándorral.* The Budapest Beacon, <https://hu.budapestbeacon.com/kiemelt-cikkek/numerus-clausust-nem-tartom-jogfoszto-torvenynek-interju-szakaly-sandorral/> (utolsó letöltés: 2020. 12. 10.); Kovács M. Mária: Tények a numerus claususról. https://hvg.hu/velemeney/20160704_tenyek_a_numerus_claususrol_szakaly_sandor_veritas_kovacs_m_maria (utolsó letöltés: 2020. 12. 10.); *Szalma György: Kezdjük el tisztelni a tényeket! Szakály Sándor a zsidók elhurcolásáról.* https://mandiner.hu/cikk/20181104_szalma_gyorgy_szakaly_interju?utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_202012, Válasz Szakály Sándor állításaira *Karsai László: Tények a numerus claususról, a zsidók deportálásáról és a Horthy-korszak antiszemitizmusáról.* https://mandiner.hu/cikk/20181120_karsai_laszlo_valasz_szakaly_sandor_allitasaira (utolsó letöltés: 2020. 12. 10.)

ban rejtetten megjelenő „izraelita” kifejezésre hívta fel a figyelmet. Mindemellett szembehelyezkedett Szakálynak azzal a megállapításával, miszerint a törvény a keresztények részére érvényesített „pozitív diszkrimináció” fogalmával írható le. Karsai ugyanakkor Szakály kijelentéseire reagálva kiemelte, hogy itt nem csupán a zsidók nemzetiséggé minősítéséről van szó, de a törvénnyel összefüggésben kialakult rágalmasításokról és gyalázatos viselkedésmódról. Így véleménye szerint a rendszer ideológiájához nemcsak az antikommunizmus és az irredentizmus, de az antiszemitizmus is hozzátartozott. Kovács M. Mária és Karsai László Szakály Sándornak azon kijelentését is kritika alá vonták, miszerint a numerus clausus nem tekinthető jogfosztó, csupán jogkorlátozó intézkedésnek. Véleményünk szerint a numerus clausus „hézagos” végrehajtásának hangsúlyozása mellett a törvény által Magyarországon állami szintre emelt antiszemitizmusról sem szabad elfeledkezni, amely nagyban hozzájárult a korabeli társadalom zsidóellenes befolyásolásához. A Teleki Pál miniszterelnöksége idején beiktatott törvényt mindenestre a történészek jórésze az 1938-as első zsidótörvény fontos előzményének tekinti.⁵

Azt is hangsúlyozni kell azonban, hogy a numerus clausus a korabeli magyarországi felsőoktatás problémáit igyekezett orvosolni. Így a zsidóság egyetemi felvételét korlátozó 1920. XXV. törvénycikk nem választható el a Károlyi-féle Népköztársaság, illetve a Tanácsköztársaság kaotikus belpolitikai eseményeitől, valamint a történeti magyar állam szétesésétől. A numerus clausus megértéséhez tehát hozzátartozik azoknak az első világháborút követő bonyolult bel- és külpolitikai eseménynek a vizsgálata, amelyek a magyarországi felsőoktatás átalakulására hatást gyakoroltak. Mindezt a Veritas Történetkutató Intézet fent említett *Trianon hatása a magyar felsőoktatásra* című kutatási projektjének fő kérdésfelvetése is jól érzékelteti: „Mennyiben változtatták meg a magyar felsőoktatást az 1918 és 1920 közötti területi elcsatolások, miként hatottak ezek a két világháború közötti felsőoktatás-politikára, az oktatói gárda és a hallgatóság összetételére, egyesületi életére, politikai aktivitására”.⁶

5 Ehhez ld. például Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege — Diszkrimináció és társadalompolitika Magyarországon, 1919–1944.* Jelenkor Kiadó Kft, Budapest, 2017. Mindezt az 1930-as évek végén megszületett zsidótörvények hivatkozása is igazolja a numerus claususra. Varannai Zoltán: *Numerus clausus.* Rubiconline. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/numerus_clausus (utolsó letöltés: 2020.12.22.)

6 Ujváry Gábor (szerk.): *Trianon és a magyar felsőoktatás I. kötet.* Magyar Napló, Budapest, 2018. 7. p.

Ahogy azt a Veritas Történetkutató Intézet főigazgatója, Szakály Sándor és Ujváry Gábor projektvezető leszögezi, a projekt eredményeként megszületett, jelen írásban tárgyalt konferenciakötetet a 2018-ban *Trianon és a magyar felsőoktatás I.* címmel megjelent összefoglaló folytatásaként adta ki 2019-ben a Veritas Történetkutató Intézet és a Magyar Napló *Trianon és a magyar felsőoktatás II.* címmel.⁷ A kötetben a 2019. január 15-én rendezett konferencia előadásai alapján a kérdés tíz szakértője mutatja be kutatási eredményeit a magyar felsőoktatás első világháborút követő átalakulásáról és annak következményeiről. Kiemelt hangsúlyt kap a numerus clausus 1928. évi módosítása, valamint a törvénynek az egyes felsőoktatási intézményekben történt gyakorlati alkalmazása. Már a tartalomjegyzékből is kitűnik a széles körű elemzés igénye: az írások némelyike ugyanis az 1910-es évektől egészen az 1940-es évek végéig — tehát több évtizeden keresztül — vizsgálja a magyar felsőoktatásban végbemenet változásokat. A főként mikrotörténeti szempontú elemzések azért is figyelemre méltóak, mivel egy-egy részkérdést kiemelve adnak számot arról a gyors átalakulásról, amely összesen két évtized alatt következett be a magyar felsőoktatásban. A dinamikus folyamatokat megjelenítő írások sok esetben a legnagyobb vitákat kiváltó döntések okai és következményei kapcsán fogalmazzák meg gondolataikat, ami jól mutatja az eddig inkább csak egyes részleteiben vizsgált kérdéskör átfogó elemzésének szakmai jelentőségét.

Mindezt jól jelzi Ujváry Gábor adatokban és forrásokban gazdag nyitó tanulmánya, amely a magyar felsőoktatás 1918–1919 évekbeli átalakulásáról ad átfogó képet. A szerző már bevezetőjében jelzi, hogy a kötet címében szereplő Trianon kifejezés nem közvetlenül a békeszerződésre utal, hiszen annak előzményei határozták meg elsősorban az 1920-at követő időszak egyetemi és főiskolai életét, amely magával hozta a zsidó származású hallgatók számának gyors növekedését: „Mivel az 1920. június 4-én aláírt és az 1921. évi XXXIII. törvénnyel becikkelyezett békeszerződés a megcsonkított Magyarország kulturális és oktatási életére vonatkozó rendelkezéseket egyáltalán nem tartalmazott, így nem a békediktátum, hanem annak előtörténete határozta meg az 1920 utáni időszak egyetemi és főiskolai életét”.⁸ Az átalakulás folyamatát az ideológiai előzmények, valamint a progresszív és konzervatív szervezetek, szellemi mozgalmak szerepvállalásainak tárgyalásával érzékelteti. A tanulmány a Károlyi-kormány „progresszív” hallgatói egyesületeinek, illetve a területi integritás és a felsőoktatás kapcsolatának

7 Ujváry Gábor (szerk.): *Trianon és a magyar felsőoktatás II.* kötet. Veritas Történetkutató Intézet – Magyar Napló, Budapest, 2019.

8 7. p.

elemzésén keresztül jut el azoknak a vitáknak a kereszttüzébe, amelyek az ország 1918–1919-es belső, illetve külső átalakulása kapcsán alakultak ki.⁹

Ez után következik a Tanácsköztársaság professzorainak és a kommunista felsőoktatás-politikának a bemutatása.¹⁰ A gyökeres kommunista átalakítás gyors ütemű, radikális központosítási folyamatait, s mindennek negatív következményeit hosszasan tárgyalja a szerző. A tanulmány végén megfogalmazott pár mondatban kiemeli, hogy a proletariátus hatalmának — többségében izraelita származású — pártvezérei a türelmetlen, fizikai és szellemi terror eszközeit alkalmazva, az egész társadalom gyökeres átalakítására törekedtek, „*amely azt eredményezte, hogy a Tanácsköztársaságot igen széles körben neveztek és ítélték — kétségtelen leegyszerűsítéssel — zsidóuralomnak*”.¹¹ A két világháború között elterjedt általános vélekedésről a szerző megjegyzi, hogy „*a keresztény magyar értelmiség és a közvélemény döntő többségének — ma már tudjuk: az ennél sokkalta bonyolultabb folyamatokat leegyszerűsítő, az árnyalt megközelítést elvető — reakciója és magyarázata az volt, hogy a gazdasági és a kulturális élet kulcspozícióit a 19. század végére, a 20. század elejére elfoglaló zsidóság immár a politikai irányítást is magához szeretné ragadni*”.¹² A tanulmányban *Az ellenforradalom és a felsőoktatás* című fejezete már annak a visszarendeződésnek a folyamatát írja le, amelyen belül megjelent a zsidóüldözés az egyetemeken. Ezzel kapcsolatban hangsúlyozza a szerző, hogy az állam az oktatási intézetekben végbement erőszakos cselekedetekhez nem asszisztált. Mindemellett arról is tudomást szerezhettünk, hogy a zsidókat diszkrimináló törvény első javaslatát épp a kommun közoktatásügyi népbiztossága dolgozta ki, hiszen már „*1919 júniusában határoztak arról, hogy a budapesti tudományegyetem orvosi karán erősen korlátozni kell a hallgatók létszámát*”.¹³

Az 1918 őszét követő kaotikus események pozitív következményeinek a hangsúlyozása ugyanakkor új szempontból világítja meg az eseményeket. A Klebels-

9 A konzervatív tudományos értelmiségi elit eltávolításával kapcsolatos vita a budapesti tudományegyetem autonómiáját, illetve annak megszüntetését helyezi fókuszba. E témára már csak azért is reflektál hosszabban a szerző, hiszen ahogy megjegyzi, „*a korabeli, felsőoktatás iránt érdeklődő közvéleményt ez foglalkoztatta a leginkább, ráadásul a »progresszív« és a »konzervatív« tábor között már addig is érezhető ellentéteket tovább élezte, egyúttal a Tanácsköztársaság alatt történeteket, majd — a forradalmak ellenhatásaként — az 1919 ősztől a felsőoktatásban megfigyelhető visszarendeződést is előlegezte*”. 29. p.

10 36. p.

11 43. p.

12 Uo.

13 Uo.

berg filozófiájának fontos alapérvévé vált „kultúrfölény-elmélet” megerősödése kapcsán Ujváry ugyanis kiemeli, hogy a kultúra fejlődéséhez a magyar anyanyelvű zsidóság is nagymértékben hozzájárult.¹⁴ A szerző mindemellett szót ejt a numerus clausus mögött meghúzódó, zsidókat érintő társadalmi előítéletekről. Ennek kapcsán a zsidóság és a magyarság külső megítélésének érdekes párhuzamára hívja fel a figyelmet: *„Az is a hátulütője volt ennek a félig-meddig ma is érvényes elképzelésnek, hogy részben éppen a »kultúrfölény« miatt voltak a magyarok a szomszédos nemzetek körében ellenszenvesek, mint ahogy a zsidókat is sokan hasonló okokból nem kedvelik, mindmáig»*.¹⁵

Ujváry Gábor tanulmányának záró részében a numerus clausust a magyar felsőoktatás változásainak „torz” reakciójaként értékeli, mindemellett a felsőoktatásban végbement pozitív folyamatokra is felhívja a figyelmet. Ezek megjelenítése kétségkívül a projekt eredményeit összefoglaló kötet egyik legfontosabb szakmai hozadékát, újdonságát jelenti.¹⁶

A kötet legtöbb írásához hasonlóan Orosz László tanulmánya a nyitó elemzéshez képest szűkebb, lokális témát tárgyal. A soproni egyetemi ifjúság nyugat-magyarországi területi kérdéshez fűződő viszonyát feltérképező írás izgalmas és hiánypótló, hiszen a soproni egyetem előtörténete ahhoz a selmecbányai Bányászati és Erdészeti Főiskolához kapcsolódik, amely az első világháborút követő 1918–20-as események következtében költözött Selmecbányáról Sopronba. A tanulmány az intézmény hallgatóinak hazafias lelkesedését helyezi központba, ami véleménye szerint elválaszthatatlan a felvidéki fiatalok származásától. Épp erre az érzületre vezeti vissza Orosz azoknak a diákoknak a fegyveres szolgálatát a Vörös Hadseregben, akik *„igenis ébren tartották a hallgatóságban a területi integritás védelmezésének gondolatát”*.¹⁷ Azt is hangsúlyozza a szerző, hogy a nyugat-magyarországi népfelkelésben részt vállaló és a népszavazásban vélemény formáló fiatalok elhatárolódtak a szélsőséges „rongyosoktól” és az antiszemita magatartásformáktól.¹⁸

14 *„A 19–20. század fordulóján gyakran hangoztatott kultúrfölény-elmélet [...] a magyarok Kárpát-medencén belüli, más anyanyelvűeknél — a németeket kivéve — kedvezőbb kulturális mutatóira alapozva érvelt amellett, hogy a nemzetközi versenyben azok az államok állják meg a leginkább a helyüket, amelyek a szakpolitikák közül a kultúrpolitika elsőségével szolgálják a kultúra és a tudomány tudatos fejlesztését.”* 49. p.

15 Uo.

16 51. p.

17 61. p.

18 68. p.

A következő tanulmányokban a numerus clausus 1928-as módosításával kapcsolatos kérdések kerülnek fókuszba.¹⁹ A brit zsidóság kiemelkedő alakjának, Lucien Wolfnak a Joint Committee keretein belül végzett tevékenységét bemutató munka révén a zsidóságot diszkrimináló törvény nemzetközi megítélésébe nyerhetünk betekintést.²⁰ A szerző, Joó András külön érdeme, hogy olyan értékes forrásokat is felhasznál tanulmányában, mint a Londoni Városi Levéltár (London Metropolitan Archives) gyűjteményének egykorú iratanyagai.²¹ A tanulmány ugyanakkor elemzi azt a folyamatot, amely a Joint Foreign Committee magyarországi numerus claususszal szemben a genfi Nemzetek Szövetségéhez benyújtott panaszbeadványát követően indult el. A hosszadalmas és bonyolult — tárgyalásos — folyamatokon belül nemcsak Wolfnak és körének, de a magyar félnek a nézeteit is megjeleníti.²²

Gali Máté a magyar közélet reakcióit tekinti át a numerus clausus 1928-as módosítása kapcsán. Már írása elején rávilágít, hogy a törvény megítélése erősen megosztotta a magyar közvéleményt. Gali a korabeli legfontosabb, eltérő világszemléletű sajtóorgánumok segítségével elemzi a közvélekedést a numerus clausus módosítása tárgyában. A liberálisabb és a neológ zsidó sajtó által közölt cikkek például jól szemléltetik a baloldal elégedetlenségét a kérdésben. A kormánypárti lapok pedig a módosítást támogató magatartásukról árulkodnak. Gali Bajcsy-Zsilinszky Endre véleményét is felvillantja cikkében, aki *A numerus clausus és a zsidók* címmel a *Magyarság*-ban megjelent, erősen antiszemita hangvételű írásában szót emelt a törvény módosítása ellen. 1928. március 1-jei írásában pedig kiemelte, „*aki pedig a keresztény magyar fiatalság majdani állás-szerzésének útjába »idegen konkurenciát« állít, az »a magyar ifjúságot akarva, nem akarva, forradalmasítja«*”.²³ Gali a *Pesti Napló* hasábjain megjelent *Ketten beszéltek...* című vezércikk alapján beszámol Berzeviczy Albertnek és Teleki Pál-

19 A numerus clausust úgy kívánták a döntéshozók módosítani, hogy a törvényből kikerüljön a „népfajok és nemzetiségek” kitétel. A foglalkozási kvótával felváltott módosítás azonban továbbra is hátrányos volt a zsidók számára. 105. p.

20 „*A későbbiekben ennek a testületnek a nevében lépett fel Wolf mint vezető titkár; a párizsi békekonferencián éppúgy, mint nem sokkal utóbb a numerus clausus ügyében. Az 1919-ben már Joint Foreign Committee néven szereplő szervezetnek Wolf volt a tulajdonképpeni irányítója, s 1915-től munkáját már fizetett hivatalnokként végezhette.*” 79. p.

21 A London Metropolitan Archives gyűjteményének forrásanyagáról Veszprémy László Bernát londoni kutatásai során készített jegyzeteket, amelyeket a szerző rendelkezésére bocsátott. 80. p.

22 100. p.

23 111. p.

nak a közoktatásügyi bizottság az 1928. március 7-i tanácskozásán a törvénymódosítás tárgyában kialakult vitájáról. A kormánypárti napilap a numerus clausus módosítása ellen fellépő Teleki Pállal szemben Berzeviczy mellett foglalt állást, aki szerint a törvény „csak ártalmas volt az országra”.²⁴

A kötetben következő tanulmányok egy-egy kiválasztott oktatási intézményen belül vizsgálják a felsőoktatás változásait. Batalka Krisztina „*Úgy vettünk részt a verekedésben, hogy megverték bennünket*” című írása a numerus clausus törvény módosításával összefüggő műegyetemi antiszemita, zsidóellenes megmozdulások kérdését elemzi. A szakirodalomban eddig kevésbé feldolgozott téma az 1927. novemberi, illetve az 1933–34-es tanévben kibontakozott incidenseket és azt követően kialakult fellebbezéseket mutatja be. A tanulmányban közölt iratok ugyanakkor sok esetben „a korszellem plasztikus lenyomatát” tárják elénk például az érintettek szülei által megfogalmazott kegyelmi kérvények által.

Király Sándor a két háború közötti felsőoktatási hallgatói létszámok alakulásával foglalkozik, amit különösen szemléletesé tesznek a több oldalas függelék-ként közölt táblázatok, amelyek a hallgatók számának változásait és felekezeti megoszlását mutatják be egy-egy intézményben.

Vajda Tamás a szegedi orvos, gyógyszerész és természettudományi hallgatók adatbázisáról és 1914 és 1920 között teljesített katonai szolgálatairól közölt írásában jelzi, hogy elsődleges célja a szegedi egyetemről korábban készített munkák kiegészítése, valamint korrigálása.²⁵ Vajda a korábbi szakirodalomban — pl. Szegvári Katalin, Kovács M. Mária, Ungváry Krisztián, Gyurgyák János munkáiban — közölt helytelen megállapításokat korrigálja a zsidó vallású hallgatók számarányának elemzésével kapcsolatosan. Bírálja például Szegvári Katalin írását, aki szerinte nemcsak a numerus clausus törvényt, de annak módosítását is diszkriminációként értelmezte. Vajda kutatásai szerint ugyanis „*az 1920–1948 közötti időszakból elkészült és részben fent bemutatott szegedi adatok alapján sem az 1920–1928 közötti, sem az 1928 utáni években nem mutatható ki az izraelita hallgatókat az egyetemről távoltartó korlátozás. A vizsgált korszakban mindvégig többszörösen, minden más vallási csoportnál sokkal magasabban múlták felül a népszámlálási arányukat*”.²⁶ Tanulmányában egyúttal kitér az izraelita vallású hallgatók első világháború ideje alatt teljesített katonai szolgálatának stratégiáira a nem zsidó lakossággal összehasonlítva.

24 114. p.

25 204. p.

26 214. p.

A következő, Dévavári Zoltán által közölt tanulmányban a joghallgatók kerülnek fókuszba. A szerző a fiatalok társadalmi mobilitását és struktúráját vizsgálja az 1919 és 1921 közötti egyetemi anyakönyvek alapján.²⁷ Különösen fontos, hogy az írás a határon túli területeket is elemzi, például a hallgatók születési helyével kapcsolatban. Az 1919–1920-as, valamint az 1920–1921-es évek különálló vizsgálatát követően a két tanévet összevetve Dévavári kimutatja, hogy a legnagyobb változást a vallási megoszlás mutatja.²⁸ A szerző egyúttal kiemeli, hogy „*lényegi, szignifikáns növekedést az izraelita vallást követők számarányának a meredek ugrása mutatja*”.²⁹ A számarányok alakulásának okairól azonban nem esik szó a tanulmányban, ami jogosan kelthet hiányérzetet az olvasóban.

Ligeti Dávid a Műegyetem építészmérnök hallgatói anyakönyveinek segítségével vizsgálja a numerus clausus és Trianon következményeit az 1910 és 1948 közötti évtizedekben. Ezen belül két elemzési szempontra összpontosít. Az első kérdés a békeszerződést követően immár külhoni születésűnek minősülő erdélyi, felvidéki, délvidéki hallgatók számára vonatkozik, a második pedig az izraelita vallású hallgatók arányát érinti az építészmérnök-jelöltek körében. Az első kérdés kapcsán a szerző a kutatás céljait a következőképp rögzíti: „*Kutatócsoportunk fő feladata: Trianon és a magyar felsőoktatás relációjában megállapíthatjuk, hogy a késő dualizmus mintegy 40%-nyi — 1920 utáni értelemben vett — külhoni hallgatóhoz képest a vizsgált időszak végéig alapvetően csökkenő tendencia figyelhető meg: egyedül az 1938–1941 közötti országgyarapodások időszakában figyelhető meg az érintett hallgatók számának növekedése mind abszolút értékben, mind százalékos arányban.*”³⁰ Tanulmánya másik részében az izraelita vallású hallgatók számarányának a változásait vizsgálja a szerző. Eszerint az első világháború időszakában a zsidó hallgatók aránya tovább növekedett, „*így az építészmérnöki szak esetében igazolódni látszódik az a toposz, hogy a háború idején a zsidó hallgatók jobban ki tudták vonni magukat a frontszolgálat alól*”.³¹

27 A szerző a bevezetőben jelzi, hogy „*az 1873-tól 1921-ig Budapesti Tudományegyetem, majd 1921-től 1950-ig Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem, a későbbi Eötvös Lóránd Tudományegyetem jogi karának az anyakönyvi kivonatait az ELTE Egyetemi Levéltárában, Budapesten, a Maglódi úton őrzik*”. 247. p.

28 255. p.

29 A növekedés az izraeliták esetében az előző tanévhez képest 0,41%-ról 8%-ra való növekedést jelentett Uo.

30 260. p.

31 261. p.

Hollósi Gábor a kötet utolsó tanulmányában a Debreceni Tudományegyetem joghallgatóinak társadalmi státusz szerinti megoszlásáról közöl írást az 1914 és 1949 közötti időszakból. Mindennek ismertetéséhez pedig az egyetem egykorú évkönyveinek és almanachjainak a statisztikai forrásait használja. Tanulmányában a szövegszerű leírások helyett táblázatokkal szemlélteti eredményeit. Bár nem szándékozik levonni általános következtetéseket, véleménye szerint *„figyelemre méltó azonban az 1920/21. tanév országosnak tekinthető összesítése, továbbá, hogy milyen társadalmi csoportok megkülönböztetését tartották épp akkor lényegesnek (...). Úgy véljük, hogy mindezeknek egy modern csoportosítás szempontjából jelentőségük lehet”*.³²

Összegezve, a kötet jelentősége nemcsak abban áll, hogy a magyarországi felsőoktatás 1918–1920-as átalakulásának kevésbé vizsgált kérdését mutatja be, de átfogó kutatásra törekszik a témában. A kötet a numerus clausus — vagyis a zsidóság számát a felsőoktatásban korlátozó — törvényt, illetve annak módosítását, az azzal kapcsolatos nemzetközi és hazai megítélést helyezi fókuszba. Az összegző igényű írás további hozadéka, hogy a kiválasztott felsőoktatási intézményekben a törvény gyakorlati alkalmazását mutatja be, kiemelve olyan részletkérdéseket, amelyek eddigi kutatásokban sok esetben elsikkadtak. A szűkebb témák megjelenítése — pl. a törvény hiányos végrehajtásának hangsúlyozása — mellett ugyanakkor nem szabad megfeledkezni arról, hogy a numerus clausus első zsidótörvényként súlyos diszkriminációt jelentett a Horthy-korszak Magyarországnak izraelitái számára.

A több szempontból hiánypótló, bár színvonalukban különböző tanulmányok közreadásával az Ujváry Gábor által szerkesztett kötet mindenestre nagyban hozzájárul a Horthy-korszak magyarországi felsőoktatásáról kialakult egysíkú megközelítések árnyalásához. A korszakot, a felsőoktatást és a korabeli magyar művelődéspolitikai kérdéskörét vizsgáló kutatók számára így egyenesen „kötelező olvasmánynak” számít. A korabeli események iránt érdeklődő „laikusoknak” pedig szintén érdemes elmélyülniük az adatokban gazdag, sokszínű kötetben.

Bajcsi Ildikó

32 274. p.